

ד

פגישה עם משורר

**צבי עצמון
נפגש עם
חיים גורי**

כאשר הזיכרונות דופקים באגרופם על דלתך

חיים גורי, מגדולי אנשי התרבות והשירה שקמו בישראל, חברו לספסל הלימודים של יצחק רבין ומי שתיעד את משפט אייכמן מבלי להחמיץ יום דיונים אחד, שרוי בחרדה עמוקה. האדם שפילס דרך של יצירה וזיכרון שב ושואל: קוו ואדיס – לאן זה הולך?

חרדת קודש: שֵׁר ההיסטוריה, שֵׁר ההיסטוריה

"מול תא הזכוכית", מחברם של ספרי שירה, תיעוד ופרווה רבים ואהובים, וביניהם "הספר המשוגע", ויוצר טרילוגיית סרטים נודעת ומטלטלת על השואה. כיום הוא מוקני השבט ושנים רבות מאוד מיקיריו.

הכנתי כמה שאלות לריאיון עם גורי. ואולם דבריו חשובים הרבה יותר מדושיח של שאלות ותשובות, ואשתדל להביא את דבריו כפי שנאמרו, עם השמטות הכרחיות.

הומניות, אחווה ועימותים

הזיכרון הראשון מבחינה כרונולוגית שמספר לי גורי הוא זיכרון שאינו זוכר בעצמו, אלא דרך סיפור של אמו מהימים ששיירות גמלים נשאו זיפזיף ועגלות רתומות לפרדות הובילו חומרי בניין לבניינה של העיר העברית הראשונה ("לירושלים יש 180

העברית הראשונה, העיר הלבנה, ועיר ללא הפסקה"), שהיתה בת 14 בלבד כשגורי נולד. הפרדות היו מתקשות לסחוב את העגלות העמוסות משאות כבדים בחול. יום אחד קרסה תחתה פרדה ורבצה על החול. המוביל הצליף בה, שתקום ותוסיף ללכת. גורי הפעוט (שאז עוד לא נקרא גורי) רץ הביתה בבכי מר וייבב "אימא, דוד רע מכה סוס".

הזיכרון השני הוא זיכרון ישיר מגיל מבוגר יותר, וגורי מספר לי אותו לא כשלעצמו, אלא בתוך הקשר, ההקשר של החיים בארץ הזאת; גורי מדבר על "מערכת הסתירות של הקיום העברי הישראלי" וכבר כתב על כך בקובץ שיריו השני "שושנת רוחות" (הקיבוץ המאוחד, תשכ"ד), בשיר "מלחמת אורחים":

אֲנִי מִלְחֶמֶת־אֲזָרָהִים
...

וְשֵׁם הַצֹּדָקִים יוֹרֵם בְּיָתֶּךָ הַצֹּדָקִים.

זה הסיפור (שגורי תיאר גם ב"הספר המשוגע", עם עובד, תשל"ב): "יום אחד עבר בשכונה פלאח ערבי נושא מרכולתו בארגזיים – עגבניות באחד ומלפפונים בשני. היו לו מאזניים פשוטים ואכזבים כמשקלות. נשים ירדו לרחוב לקנות ירקות, משלמות בגרוש עם חור. והנה הופיעו שני בחורים, ממגני תוצרת הארץ (שפירושה תוצרת עברית). החל ויכוח. הנשים אומרות: תנו לנו לקנות ירקות יפים ותנו לפלאח להרוויח כמה גרושים. והם עונים: אם תקנו סחורה מערבי, במה יעבדו העולים החדשים? והקיבוצניקים? אימא שלי ז"ל יצאה החוצה בדיוק ברגע שנמאס להם להתווכח, והם לקחו את הארגזיים ופיזרו את הירקות ברחוב. העגבניות והמלפפונים התגלגלו באטיות במורד המתון, תערוכת ירוק ואדום. אמי החלה לבכות, בכתה ולא הפסיקה. ולי היא אמרה 'חיימלה', העולם הזה הוא לא

צילומים: רפי קוץ

בשבילי. אמי היתה ציונית קנאית, אבל התמונה הזאת, ששופכים ירקות של פלאח ערבי, טלטלה אותה, וכל פעם שהיתה נזכרת בתמונה הזאת היתה שבה ובוכה".

לצד קנאותם המוחלטת של הוריו לציונות (גורי אינו זוכר שאי פעם שמע מילה לועזית בבית, לא יידיש ולא רוסית – שפת האם של שני הוריו), הוא מדגיש את ההומניות שלהם: "הם היו צמחונים, ובהמשך חייהם טבעונים".

הסתירה הזאת בין הומניות ואחוות עמים לבין העימות האלים עם הערבים טורדת אותו לאורך כל חייו, עוד מימי לימודיו בבית החינוך לילדי העובדים, בית ספר יסודי של רשת החינוך לילדי העובדים שעם מייסדיה נמנית אמו של יצחק רבין רוזה כהן ("רוזה האדומה"). כהן עלתה באותה אנייה, רוסלן (1919), שבה עלו הוריו של גורי – האנייה ש"פתחה" את העלייה השלישית. אהרון

זאב (המוכר בשמו הספרותי זאב), היה בין מייסדי בית החינוך וחיבר שירים לילדים, וביניהם השיר המהפכני־חתרני "אנו נושאים לפידים". זאב חיבר שירים פטריטיים, כגון: "אֶכלו ילדים לחם תוצרת / צמחה החיטה ליד הכנרת / עברו אנשי דגניה בזיעת אפיים / שם אור השמש גדול שבעתיים", ולצדם שירי אחוות עמים, כמו שירו לאחר במאי "יריים: "היום חג לַיְדִים, / וְכַעַץ הַשּׁוֹלֵחַ עֲנַפּוֹ לְשָׁמַיִם / נִשְׁאָאוֹת אֶל עַל / מִיְלִיוֹנֵי יָדִים / יְדֵי הָעָמָל / וּמֵאָרֶם לְאֶרֶם / וּמַעַם אֱלִי עַם / שְׁלֹחַה הָיָד / וְכָל הָעוֹלָם - / עַם אֶחָד".

"בהמשך התחווור לִי", אומר גורי, "שאחוות העמים הזאת נוגעת ללב אך אופטימית מדי, ובעצם אני שייך לעולם שמחולק לעמים, למעמדות, לשנאה, למאורעות. מאז שאני זוכר את עצמי הארץ היתה גיא חזיון לאלומות קשה. אני זוכר את 29' [מאורעות תרפ"ט], ואת יום הדמים ביפו [1936, במאורעות תרצ"ו־תרצ"ט, המרד הערבי הגדול]. אז מצד אחד אחוות עמים ויד מושטת, ומצד שני הייתי עַד מילדותי למתח הנורא שבין שני העמים".

האזנתי לדברים וחשבתי על הזיכרון האנושי ועל נפש האדם. לאחר עשרות שנים, מלחמות עקובות מדם, עיסוק אינטנסיבי בשואה, הקמת מדינה ועימותים קשים מעורר בו מאורע אחד קצר, כמעט זניח – שפכו שני ארגזי ירקות של איזה פלאח – התרגשות עצומה.

התלמיד חיים

על בית חינוך לילדי עובדים מספר גורי: "למורים היינו קוראים בשמם [אגב, כך היה גם בתיכון חרש בתל אביב שבו למדתי אני, עשרות שנים מאוחר יותר]. בחינות לא התקיימו. עונשים לא היו. היו ועדות שופטים מקרב התלמידים, ואם מישו נגע בכ היית אומר לו 'אני אגיש אותך' (כפני בית הדין של התלמידים). התלמידים בבית הספר עברו בענפים שונים: נגרייה, גן ירק, מסגרייה. המנון בית הספר (המנון שזאב חיבר) מנה את כל הענפים שהתלמידים עברו בהם".

מאוחר יותר למד גורי בכדורי: "שלוש שנים למדתי בכדורי. אף שהלימודים בכדורי לא כל כך התאימו לי. להיות כדוריסט פירוש הדבר היה להיות ב'אצולה', אצולת היישוב. הייתי טוב בספרות, אבל לא הייתי טוב במתמטיקה. יצחק רבין עזר לי ללמוד. בכדורי היו בחינות, 'בחינות כבוד'. אם תלמיד היה מעתיק בבחינה הוא היה מגורש וכל שאר התלמידים בכיתה היו צריכים להיבחן פעם נוספת. יצחק [רבין] היה תלמיד

כל כך מוכשר שהמורים היו מגשקים אותו אחרי הבחינות... המחנך אמר לו: 'יצחק, אתה תהיה גדול במדע בישראל'. הנציב העליון הבריטי, סר ארתור ווקופ, העניק לו את פרס התלמיד המצטיין במחזור. ב־39 פרצה מלחמת העולם ובהמשך יצחק הצטרף ליגאל [אלון] והם לחמו בסוריה [שהיתה תחת שלטון וישי]. והשאר כתוב בספר מלחמות ותולדות ישראל. גורי עצמו סיים את לימודיו בכדורי בשנת 1941 והצטרף לפלמ"ח.

פלמ"חניק וניצולי שואה

מטעם הפלמ"ח נשלח גורי להונגריה כדי לארגן את שרידי תנועות הנוער הציוניות לאחר השואה: "זו היתה הפעם הראשונה שעזבתי את הארץ, והיא עשתה מפנה בחיי. כצבר הגעתי ליהדות הרוסה לגמרי. הפגישה הזו היתה כל כך מטלטלת. אני לא ידעתי אפילו מילה אחת ביידיש וכמובן שלא הונגרית. והם ברובם לא ידעו עברית. אבל לאט לאט התחלתי להבין, ואין לתאר את הטלטלה שעברה עליי. עד אז יהודים הכרתי רק דרך הספרות – מנדלי, שלום עליכם. חודשיים אחרי שהגעתי לשם הלכתי לבית הכנסת הגדול, שהיה מלא ביהודים, ניצולים. הרב דיבר, וכדרך הרבנים שילב פסוקים בעברית. והוא קרא את דברי יוסף לאיש שפגש בשדה: 'אֶת אַחֵי אֲנֹכִי מִבְּקָשׁ'".

כאן קולו של גורי בוגד בו, גרונו חנוק. ואני, המראיין, שב להרהר בזיכרון האנושי ובקשר שלו למילים ולאמוציות שאין להכילן. ארבע מילים שנאמרו לפני שבעים שנה ובין לבין כל מלחמות ישראל ומשפט אייכמן ואירועים אישיים, והנה הן חונקות את קולו של המספר.

אבל גורי מגייס כוחות ומצליח לומר, במאמץ, בקול שאינו קולו: "התחיל בכי נורא". והוא ממשיך: "זו הפעם הראשונה שהייתי בתוך קהל ותפסתי שאלָה הם שרידי עם. לאט לאט למדתי לעבוד אתם. חלק מהם גייסתי אחר כך לקורס הצנחנים שצה"ל פתח בצ'כיה [גורי היה מפקרו של קורס הצניחה הצה"לי הראשון בצ'כיה]. הם לקחו אותי למקומות בהם הרגו אותם, על גדות הדנובה. היו מהם שהלכו אתי לקורס הצנחנים הראשון של צה"ל וקפצו אתי. אז היתה לי הרגשה שהנה, עשיתי את שלי".

כך כתב גורי בקובץ "יומן לילי":

...

מִיִּשְׁהוּ הוֹפִיעַ (יְד קָרָה בְּקָרָה):

"בּוֹא עָמִי, אַחֲרֵ תִקְשִׁיבָה רְגַעוּ" אֲנִי הוֹלֵךְ אִתּוֹ (מִרְתֵּק קֶצֶר),

"כָּאן יָרוּ פָּהֶם בְּכֹדוּרֵי עֶפְרָת".

...

וגורי מוסיף: "הכאיב לי נורא שבחלקה הראשון של מלחמת העצמאות לא הייתי כאן, טובי חבריי נהרגו. ההרגשה הזאת גמרה אותי".

מול תא הזכוית

"אולי בגלל אותה שליחות להונגריה", אומר גורי, "הסכמתי לסקר את משפט אייכמן עבור העיתון 'למרחב' [הרשימות כונסו מאוחר יותר בספר "מול תא הזכוית"; הקיבוץ המאוחד, 1963]. יום יום הייתי נוכח בישיבות המשפט, לא החסרתי ולו ישיבה אחת; הייתי הישראלי היחיד שעשה זאת. היו ימים שחשתי על סף שיגעון, הדברים שתוארו כל כך אכזריים".

שוב השתררה בחדר דממה. גורי מנסה לשלוט בקולו. הוא ממשיך: "יכול מאוד להיות שאלמלא השליחות להונגריה, לא הייתי מגיע לסקר את משפט אייכמן. ויכול מאוד להיות שאלמלא סיקרתי את משפט אייכמן מהיום הראשון עד האחרון, לא הייתי מתחיל עשר שנים מאוחר יותר בפרויקט טרילוגיית הסרטים. עשר שנים לאחר המשפט בא אליי יצחק צוקרמן, אָנְטָק [ממנהיגי הלוחמים היהודים בגטאות וממקימי קיבוץ לוחמי הגטאות והמוזיאון בן] והציע לי לעשות סרט על השואה. הוא חשב כנראה על סרט באורך כחצי שעה עבור מוזיאון לוחמי הגטאות. בסוף זה נמשך 12 שנה ועשינו את הטרילוגיה הענקית [ן'המכה ה־81", "הים האחרון", ו"פני המרד"], שזכתה בהוקרה בינלאומית ובפרסים, והופיעה בשש שפות. אבל העיסוק הזה בשואה לא פעם הביא אותי אל סף השיגעון. כמה אדם יכול לשמוע זוועה אנושית".

שוב משהות דמעות את הריאיון, וגורי משביע אותי שלא לכתוב זאת. אני מפר במודע בקשה מפורשת של גורי ומרשה לעצמי להרהר במקס ברוד, שלא קיים, למרבה המזל, את בקשתו המפורשת של קפקא.

כשגורי מתעשת הוא ממשיך: "12 שנה נסעתי יום יום לתל אביב, עד שהסתיימה עשיית הטרילוגיה". הוא מזכיר כי עד אוקטובר 1941 האיינזוצגרופן (יחידות החיסול המיוחדות של האס־אס) כבר רצחו מיליון יהודים. "רק מאוחר יותר הותקנו מתקני הגז הקבועים במחנות המוות".

במהלך דבריו מספר לי גורי כמה אירועים שזיכרונם שב וחונק לדגעים את דיבורו. כך למשל סיפור עדותו של ד"ר בוז'מינסקי

אני בן 93, מתקרב ל־94, ואני רוצה לומר לך שאינני

זוכר את עצמי במצב של חרדה מתמשכת כמו בשנים

האחרונות... הדבר שהכי מכאיב לי עתה בערוב יומי הוא

התחושה שחדלתי להבין את הארץ שבה נולדתי

הרב דיבר... הוא קרא את דברי יוסף לאיש שפגש בשדה: "אֶת אַחֵי

אֲנֹכִי מִבְּקָשׁ". כאן קולו של גורי בוגד בו, גרונו חנוק.... "זו הפעם

הראשונה שהייתי בתוך קהל ותפסתי שאלָה הם שרידי עם"

אמי היתה ציונית קנאית, אבל התמונה הזאת, ששופכים ירקות של פלאח ערבי, טלטלה אותה, וכל

פעם שהיתה נזכרת בה היתה שבה ובוכה

"חדלתי להבין את הארץ שבה נולדתי"

"אני בן 93, מתקרב ל־94, ואני רוצה לומר לך שאינני זוכר את עצמי במצב של חרדה מתמשכת כמו בשנים האחרונות. משהו רע מתרחש בארץ. הדבר שהכי מכאיב לי עתה בערוב יומי הוא התחושה שחדלתי להבין את הארץ שבה נולדתי. אני חרד נורא מהשאלה קוֹו וָאֲדִים – לאן זה הולך? אני מתקשה להכיר את פניה של הארץ. אבי [ישראל גורי, 1893–1965, ממייסדי מפא"י], כשהיה יו"ר ועדת הכספים של הכנסת, היה נוסע באוטובוסים. הוריי קיימו מערכת חיים מאוד צנועה. עכשיו אני פותח את העיתון ולא מאמין למראה עיניי. קוו ואדים – לאן זה הולך?"

הדברים נוקבים. שהרי הם נאמרים מפיו של משורר שגורם כי קצין מודיעין צריך לקרוא שירה, ולא רק כדי להיות "איש תרבותי", אלא כדי להבין מהם הכוחות הפועלים בחברה ולעמוד על הלכי הרוח בעם. גורי מחזיק ברעה זו מאז פגישתו במצרים עם איש הרוח המצרי ד"ר חוסיין פאוזי, פגישה שהתקיימה אחרי ביקורו של סאדאת. וכך אמר לו פאוזי על מלחמת יום הכיפורים: "אם קציני המודיעין שלכם היו קוראים את שירת העולם הערבי שנכתבה בעקבות המפלה שלנו במלחמת ששת הימים, לא הייתם מופתעים, הייתם מבינים שמלחמת יום הכיפורים בוא תבוא".

עוד קצת עוד

השיר "שיבה" פותח את הקובץ "אף שרציתי עוד קצת עוד" שראה אור ב־2015 (הקיבוץ המאוחד ודניאלה ד־נור). גם כאן הזיכרונות, כמוהם כמתים, נוכחים ופועלים:

שִׁיבָה

הֵם עֲדֵין שְׂבִים מִפְּעַם לְפַעַם

לְאוֹר הַיּוֹם וּבַחֲשֶׁכָה,

לְבִקֵּר אוֹתָהּ, לְהִיּוֹת אִתָּהּ.

הֵם דּוֹפְקִים בְּאֶגְרוֹרָפָם עַל רִגְלָתָהּ.

...

כִּתְלָק לֹא נִפְרָד

מִהַפְּיוֹגְרָפְיָה הָאֲמִתִּית שֶׁלָּהּ וְאֵף אַחֲרֶיהָ.

הנרות

- ב־2004 הופיע ספרו של גורי "אני מלחמת אזרחים", ספר שבו פוגש הקורא בכל צורות הכתיבה של חיים גורי (מוסר ביאליק והקיבוץ המאוחד).
- הקובץ "יומן לילי", מתוך "פרחי אש", ספריית פועלים, תש"ט.